

Heidegger en de Historikerstreit

De Historikerstreit, die in 1986, vóór de val van de muur, in volle hevigheid losbarstte en doorloopt naar het spektakel rond Daniel Goldhagens boek *Hitler's Willing Executioners* (1996), is niet alleen een discussie tussen vakhistorici over de uniciteit en mogelijke verklaring van de Tweede Wereldoorlog en de Endlösung. Het gaat ook om een Duits zelfbewustzijn dat een politieke oriëntatie zoekt voor het inmiddels herenigde Duitsland. Dit maakt de vraag naar de filosofische wortels van het debat zeer actueel.

'Diese Schandtaten: eure Schuld!' De Siegermächte probeerden de Duitse bevolking te doordringen van de Holocaust, soms door hen te verplichten nabijgelegen kampen te bezoeken. Hier door 'fototentoonstellingen' op de openbare straat met de gruweldaden van de nazi's. Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlijn.

Meestal wordt de eerste klarenstoot tot de Historikerstreit toegeschreven aan de filosoof Jürgen Habermas, die op 11 juli 1986 een artikel publiceerde in *Die Zeit* onder de titel 'Eine Art Schadensabwicklung. Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung'. In dit artikel, dat met de andere belangrijkste bijdragen tot het intellectuele gevecht opgenomen is in de door Piper Verlag uitgegeven bundel *Historikerstreit*, bekritiseert Habermas het revisionistische oeuvre van de 'neo-conservatieve' historici Ernst Nolte, Andreas Hillgruber en Michael Stürmer.

Tegen hun werk brengt hij drie bezwaren naar voren. Ten eerste moet men niet proberen de geschiedenis te gebruiken om een homogene Duitse identiteit te ontwerpen die als het ware een substituuut voor religie zou kunnen zijn en een nieuw patriottisme mogelijk maakt. Bij dergelijke pogingen doet men de empirische geschiedschrijving al gauw geweld aan.

Vervolgens werpt Habermas de vraag op hoe men precies de nationaal-socialistische periode kan 'historiseren'. Een historische distantiëring van het verleden door vergelijking met andere gruweldaden mag in geen geval leiden tot relativering van de holocaust. Ten slotte stelt hij een aantal voorbeelden van apologetische verdraaiingen aan de kaak, zoals Noltes stelling dat Hitler het recht had de Duitse joden te interneren nadat Chaim Weizmann in september 1939 had verklaard dat alle joden de Engelse kant zouden kiezen in het uitgebroken conflict.

De neo-conservatieve en apologetische geschiedschrijving bedreigt volgens Habermas de grootste verworvenheid van het naoorlogse Duitsland, zijnde het zich zonder voorbehoud openstellen voor de politieke cultuur van de westerse democratie. Tegenover het neo-conservatieve patriotisme van het 'midden' stelt Habermas het patriottisme van de rechtsstaat ('der Verfassungspatriotismus') als het 'enige patriottisme dat Duitsland niet van het Westen vervreemdt'. Zoals de gehele Historikerstreit is ook de geschiedschrijving van deze intellectuele twist zelf van een brisante ideologische lading voorzien. Volgens de historicus Hans-Ulrich Wehler wordt de stelling dat Habermas met de discussie begon, door de neo-conservatieve factie gebruikt om het debat als een intellectueel 'ongeluk' van de hand te wijzen, een ongeluk dat te wijten zou zijn aan een linkse drammer die onvoldoende gekwalificeerd is om een historische discussie te voeren. In zijn scherpzinnige reconstructie van de Historikerstreit onder de titel *Entsorgung der deutschen Vergangenheit* (1988), tevens een militante bijdrage tot het debat, begint Wehler daarom met een bespreking van het oeuvre van neo-conservatieve historici dat

vóór 1986 verscheen. Zo publiceerde Nolte reeds in 1963 zijn boek *Faschismus in seiner Epoche*, waarin hij het nationaal-socialisme vergeleek met het Italiaanse fascisme en met de Franse Action Française. Terwijl dit werk van Nolte door veel vakhistorici geprezen werd, bevatte zijn *Deutschland und der Kalte Krieg* (1974) reeds apologetische opmerkingen die sommigen de wenkbrauwen deden fronsen. Nolte zegt bijvoorbeeld dat het nazi-

Martin Heidegger (1889-1976) die jezuïet zou worden kreeg, toen hij achttien werd, van de pastoor Brentano's 'Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles'. Hij besloot filosofie te gaan studeren in Freiburg. In 1928 volgde hij daar Edmund Husserl op als hoogleraar. In 1933 werd hij de eerste nationaal-socialistische rector van de universiteit van Freiburg, maar trad binnen een jaar weer af. Na de oorlog mocht hij zes jaar niet doceren. In 1966 interviewde *Der Spiegel* hem over zijn rol in Nazi-Duitsland, op voorwaarde dat het pas na zijn dood zou worden gepubliceerd. Universiteitsbibliotheek Groningen

regime tot 1939 vergeleken met de stalinistische dictatuur een 'rechtsstaatliches und liberales Idyll' genoemd moet worden. Ook verdedigt hij de these, die later in zijn oeuvre steeds prominenter wordt, dat de holocaust een reactie is op de communistische vernietiging van de klassenvijand en gezien moet worden als een oplossing voor problemen die samenhangen met de industrialisering van Duitsland. Als klap op de vuurpijl brengt Nolte

de stelling van de 'Pluralität der Hitlerzeit' naar voren: alle belangrijke moderne staten die er een verstrekkende ambitie op na houden, zouden een 'Hitlerzeit' hebben gekend: het stalinisme, het maoïsme, het nasserisme, het soekarnisme en zelfs het gaulisme!

De verontschuldiging van het kwaad van de holocaust door een nivelleringsstrategie - de 'Hitlerzeit' is in wezen hetzelfde soort verschijnsel als het gaulisme - en de gedachte dat de jodenmoord niet alleen een geïndustrialiseerd proces was maar ook op de een of andere manier veroorzaakt is door de techniek, zijn twee thema's die we ook bij Heidegger ontwaren. Nolte werkte zijn techniek-these verder uit in zijn *Marxismus und Industrielle Revolution* (1983). Omdat het anti-marxisme gemeen was aan alle vormen van fascisme en omdat de marxistische religie van de klassenvernietiging een reactie was op de industrialisering, zou, indirect, de nationaal-socialistische variant van het fascisme ook begrepen moeten worden als een reactie op de industrialisering. De industriële revolutie was dus de uiteindelijke wortel van alle kwaad, zowel van de communistische klassenvernietiging als van de holocaust.

'Vergangenheit, die nicht vergehen will' Ik heb de nadruk op het werk van Nolte gelegd omdat bij hem de relatie tot Heidegger het duidelijkst is. Men kan Nolttes oeuvre, evenals de neo-conservatieve werken van Hillgruber en Stürmer, beschouwen als het werkelijke begin van de Historikerstreit, daar het een aanval vormde op een meer liberale consensus. Habermas' artikel is dan een reactie op deze aanval, een repliek in plaats van een klarenstoot waarmee de strijd begint. De directe aanleiding tot het debat was Nolttes opstel 'Vergangenheit, die nicht vergehen will' dat op 6 juni 1986 in de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) verscheen. De ondertitel van dit essay is meteen al een voorbeeld van de tendentieuze stijl die Nolte zich soms aanmeent: 'Eine Rede, die geschrieben, aber nicht gehalten werden konnte.' Ze suggereert dat Nolte het slachtoffer is geworden van een soort censuur, maar het tegendeel was het geval. Nolte was uitgenodigd als spreker bij de Römerberg-Gespräche te Frankfurt am Main die in 1986 zouden gaan over de nog bestaande gevolgen van het nationaal-socialisme onder de titel 'Vergangenheit, die nicht vergehen will'. De titelvoordracht zou worden gehouden door de historicus Wolfgang Mommsen, maar Nolte eiste deze titel voor zichzelf op. Ofschoon de organisatoren Nolte carte blanche gaven voor de keuze van zijn onderwerp, wist deze telefonisch ruzie te maken met een ondergeschikte functionaris. Hij ensceneerde zichzelf als persona non grata en publiceerde zijn bijdrage onder de alsnog geïsurpeerde titel in de FAZ. Zo wordt de toedracht althans door Wehler beschreven.

Nolte voert in zijn opstel een in 1923 gedode medewerker van Hitler ten tonele, Max Erwin von Scheubner-Richter, die als Duitse consul in 1915 het begin van de moord op de Armeniërs had beleefd. Deze volkenmoord werd in Europa veelal als een 'Aziatische' monstruositeit beschouwd. Dan stelt Nolte de vraag: wat kon mensen die de moord op de Armeniërs als 'Aziatisch' ervoeren, ertoe brengen zelf een dergelijke wandaad te begaan op nog veel

Het concentratiekamp Nordhausen na de bevrijding. Volgens Heidegger was het fabriceren van lijken in gaskamers in wezen hetzelfde als gemechaniseerde landbouw, namelijk een uiting van de techniek. In Hermann Glaser, *Kleine Kulturgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945-1989*, München 1991.

grotere schaal? Hij beantwoordt deze vraag retorisch: 'Volbrachten de nationaal-socialisten, volbracht Hitler een 'Aziatische' daad misschien louter omdat ze zich en hun gelijken beschouwden als potentiële of werkelijke slachtoffers van een 'Aziatische' daad?' Volgens Nolte zou de holocaust op touw zijn gezet omdat de nazi's vreesden het slachtoffer te worden van een Russische moord op de Duitse bevolking. De absurditeit van deze verklaring – hoe zou de moord op de joden te begrijpen zijn, ja zelfs louter te begrijpen zijn, als product van angst voor de Russen? – verontschuldigt Nolte door de overweging dat zijn visie weliswaar niet past binnen de historische vakwetenschap, 'die altijd meer beperkte probleemstellingen moet kiezen', maar dat ze nochtans berust op 'eenvoudige waarheden'. En, zo voegt hij eraan toe, 'het opzettelijk weglaten van waarheden, ook al heeft men er morele motieven voor, druist in tegen het ethos van de wetenschap'. Merkwaardigerwijze voelt Nolte het niet als een inbreuk op dit ethos dat hij een empirische bewijsvoering van zijn 'eenvoudige waarheden'

geheel en al achterwege laat, waardoor ze het karakter krijgen van openbaringen die we op Nolttes gezag moeten aanvaarden.

Nolte besluit zijn artikel met een verrassende vondst. Als we iets geleerd hebben van de moord op de joden, zo zegt hij, dan is het dat we ons hebben bevrijd van de tirannie van het collectivistische denken. Hiermee bedoelt Nolte niet zozeer de collectivistische staatsfilosofie, als wel het generaliseren over volken of klassen in termen als 'de joden', 'de Russen' of 'de burgers'. In dat geval moeten we echter ook een streep zetten onder de discussie over het nationaal-socialisme voor zover die discussie gevoerd wordt in termen van 'de Duitsers'. Pas wanneer we dat doen, meent Nolte, wordt het Duitse verleden werkelijk verleden en werkelijk toegeëigend. Hiermee verwijst het slot van het opstel terug naar het begin, waarin Nolte ook al enkele redenen had genoemd om eindelijk op te houden met het debat over de holocaust: lijkt het spreken over 'de schuld der Duitsers' niet frappant op het nationaal-socialistische insisteren op 'de

schuld der joden'? En leidt de discussie rond de Endlösung onze aandacht niet af van de gruwelen in Vietnam en Afghanistan? Dat zou een situatie zijn die volgens Nolte de predikaten 'paradoxaal' en 'grotesk' verdient.

Verloop van de strijd Het revisionistische nationalisme van Nolte en Hillgruber (in wiens boekje *Zweierlei Untergang* van 1986 de instorting van het Duitse oostfront als catastrofe op één lijn wordt gesteld met de holocaust) en ook Stürmers poging een nieuwe Duitse identiteit te ontwerpen door het democratisch pluralisme van waarden en belangen te bekritisieren, werd door Habermas ernstig aan de kaak gesteld, terwijl Duitse historici er vooralsnog het zwijgen toededen.

Nolte reageerde als eerste met een ingezonden brief aan *Die Zeit* van 1 augustus 1986. Hij beticht Habermas, die het voorwendsel waaronder Nolte zijn opstel in de *FAZ* had gepubliceerd op grond van kennis der stukken als 'schijnheilig' had gekwalificeerd, ervan weliswaar in theorie een voorvechter te zijn van de 'herrschaftsfreie Diskussion', maar in feite misbruik te maken van zijn formele en informele machtsposities door een 'Zensuramt besonderer Art' uit te oefenen. Volgens Nolte had Habermas er als lid van het curatorium van de *Römerberg-Gespräche* voor gezorgd dat Nolttes uitnodiging voor deze gesprekken op een zondag telefonisch werd ingetrokken door een ondergeschikte medewerkster. Dit insinueert hij althans, aldus een zakelijke discussie uit de weg gaande via de retorische strategie die in het Engels 'poisoning the well' wordt genoemd. Nolttes ingezonden brief zette de toon voor de verdediging van de neo-conservatieven: nergens een zakelijk debat, overall een poging Habermas als discussiepartner te diskwalificeren. Voor het verdere verloop van de Historikerstreit verwijs ik de lezer naar de gelijknamige bundel van Piper en de uitvoerige reconstructie van Wehler. Uit diens boek blijkt hoe verkeerd de neo-conservatieven de situatie hadden

ingeschat. Hun schimpscheuten aan het adres van Habermas werkten averechts en enkele gerenommeerde historici gingen er op hun beurt toe over het werk van Nolte en de andere conservatieven te kritisieren.

Volgens de Hitler-expert Eberhard Jäckel bijvoorbeeld is Nolttes stelling dat de holocaust een 'Präventivmord' zou zijn geweest uit angst voor een 'Aziatische' moord op de Duitsers, al evenzeer onjuist als de nazi-propaganda die het deed voorkomen alsof de inval in de Sovjetunie van 22 juni 1941 een oorlog was ter voorkoming van een sovjetinval in het Duitse gebied. Hitler geloofde namelijk dat de

Sovjetunie, juist doordat ze door de joden beheerst zou zijn, een weerloze kolos op lemen voeten was die gemakkelijk onderworpen kon worden. Martin Broszat uit München verweet Nolte een hoogmoedige verachting te koesteren voor de empirische methoden van de geschiedschrijving. De historicus Hans Mommsen wees Nolttes these dat de holocaust als reactie op de massavernietigingen van Stalin uiteindelijk door de industriële revolutie veroorzaakt zou zijn, als een 'merkwaardige constructie' van de hand. Volgens zowel Jäckel als Mommsen steunt Nolttes these dus op de drogreden post hoc, propter hoc, ofwel: daarna en derhalve daarom.

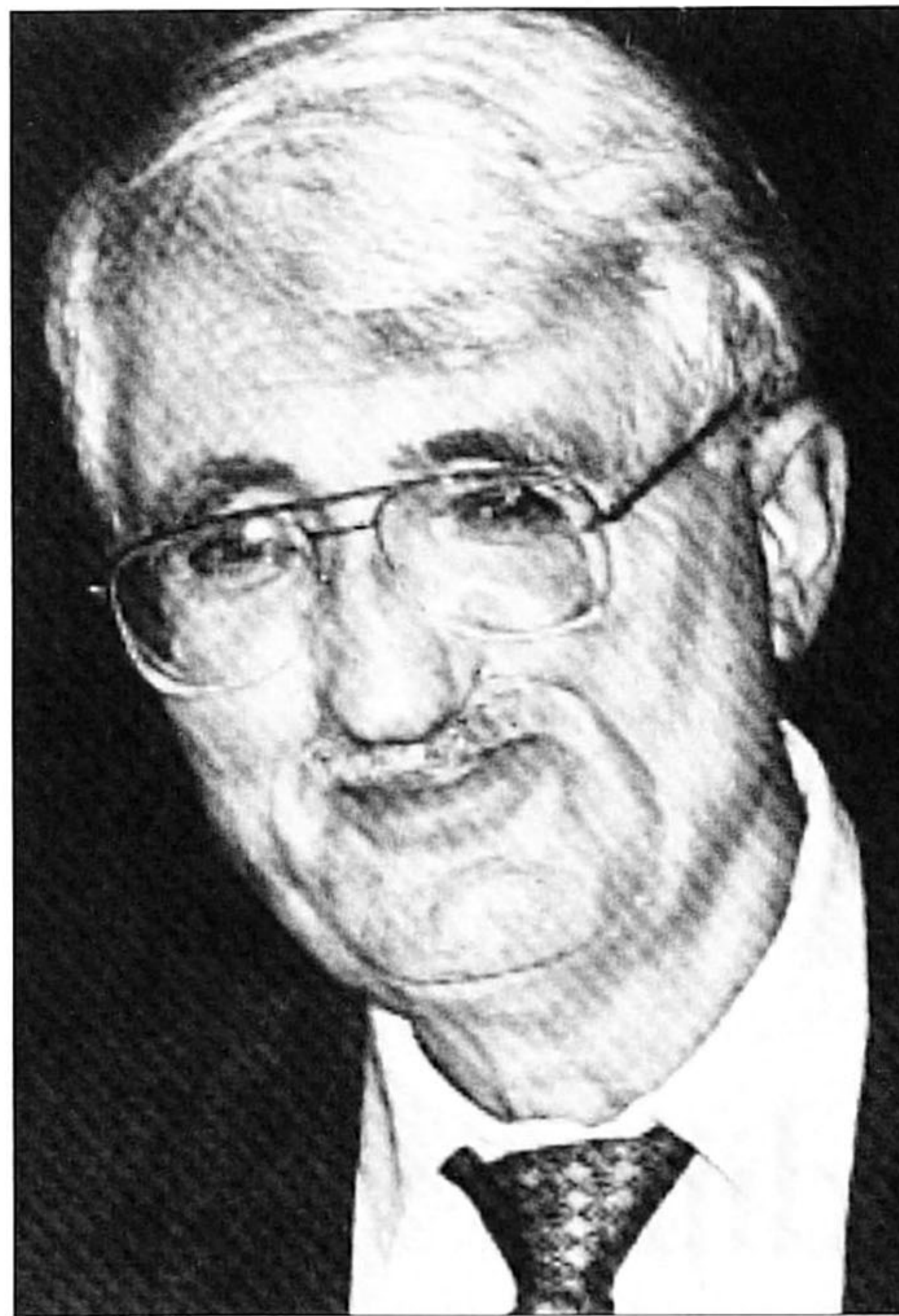
De knieval van Willy Brandt werd een symbool van de 'neue Ostpolitik'. Het ging spontaan: 'Ich hatte nichts geplant... Am Abgrund der deutschen Geschichte und unter der Last der Millionen Ermordeten tat ich, was Menschen tun, wenn die Sprache versagt.' Zijn vrouw Rut was volledig onvoorbereid toen zij het op de televisie zag. Op haar vraag waarom zei hij: 'Irgend etwas musste man tun.' Een ander zei: 'Dann kniete er, der es nicht nötig hat, für alle, die es nötig haben, aber nicht knien, weil sie es nicht wagen oder nicht können oder nicht wagen können.' In Annette Grunwald en Gert Richter (red), *Deutschland, Deutschland, 40 Jahre*, Gütersloh 1989.

Wie de rol van Nolte in de Historikerstreit analyseert, zal zich onwillekeurig de vraag stellen hoe hij kwam aan zijn opvattingen over de holocaust, indien deze door de methode van empirisch-historisch onderzoek gevonden noch gelegitimeerd kunnen worden. Hier zou de connectie tussen Nolte en Heidegger weleens van belang zou kunnen zijn.

Heidegger en Nolte Ernst Nolte, geboren in 1923, studeerde wijsbegeerte in Freiburg im Breisgau, onder anderen bij Martin Heidegger (1889-1976). In 1944 hoorde hij Heideggers college over Heraclitus' leer van de Logos, waarvan hij diep onder de indruk raakte. Acht jaar later promoveerde Nolte eveneens in Freiburg op het thema 'vervreemding en dialectiek in het Duitse idealisme en bij Marx'. Promotor was Eugen Fink, een vroegere assistent van Edmund Husserl en vriend van Heidegger. Na ruim tien jaar als leraar klassieke talen werkzaam geweest te zijn, verkreeg Nolte in Keulen met zijn bovengenoemde boek over het fascisme het docterrecht.

Nolte heeft altijd een grote belangstelling voor Heideggers denken gehouden. Zijn biografie van Heidegger, *Martin Heidegger. Politik und Geschichte im Leben und Denken* (1992) is een redelijk uitgebalanceerd boek, waarin Nolte niet zozeer nieuwe feiten aan het licht brengt, zoals Hugo Ott en Victor Farias hadden gedaan, als wel probeert het reeds bekende feitenmateriaal in een bredere context te plaatsen. Nolte gaat uitvoerig in op de korte periode waarin Heidegger fungeerde als eerste nazi-rector van de universiteit te Freiburg. Hij bespreekt met name de redes die Heidegger in die functie hield en die clandestien verzameld en uitgegeven werden door Guido Schneeberger. Net als in zijn eerdere werk komen we hierin ook zo nu en dan passages tegen die onze verwondering kunnen wekken.

Zoals steeds construeert Nolte de machts-greep van de nazi's als reactie op de revolutie van de bolsjewieken. Een uitvoerige beschouwing over dit thema loopt nu

Jürgen Habermas (1929) tijdelijk de verloren zoon van de Frankfurter Schule toen Horkheimer zijn dissertatie afwees, maar sinds 1983 weer terug aan de Goetheuniversiteit te Frankfurt. Deze foto komt uit *Die Zeit* van 23 september 1999, want inmiddels is daar een nieuwe fel debat gestart tussen Jürgen Habermas en Peter Sloterdijk. Op het eerste gezicht gaat het 'slechts' over morele spelregels voor de toepassing van gentechniek, maar in Duitsland raakt dat onmiddellijk aan de open zenuw van de geschiedenis. Een week later opende Thomas Assheuer op de voorpagina dan ook al met 'Was ist Deutsch? Sloterdijk und die geistigen Grundlagen der Republik'. Dat debat zal dus nog wel enige tijd en enige pagina's in beslag nemen.

echter uit op een merkwaardige vraagstelling. Kon de nationaal-socialistische revolutie die der bolsjewieken evenaren en zo ja, in welk opzicht? Was ze geroepen de problemen van de moderne wereld op een betere en minder pijnlijke wijze op te lossen dan in het communistische tranendal, of zou de 'gelijkheid in rang' worden bereikt doordat de vernietigingsgedachte in de vorm van biologisch en geschiedfilosofisch gemotiveerde massamoorden gestalte zou krijgen? Volgens Nolte moe-

ten we deze vraag voor ogen houden wanneer we de beslissingen en handelingen van Heidegger in 1933 en 1934 onder de loep nemen, maar het is ons volstrekt niet duidelijk waarom we dit moeten doen. Meent Nolte soms dat Heidegger de nazi-revolutie in het licht van deze vraagstelling beschouwde? Dat is op zijn zachtst gezegd onwaarschijnlijk. Of wil hij suggereren dat Heidegger als nazi-revolutionair in elk geval de Russische revolutie in grootsheid wilde evenaren, ongeacht op welke wijze?

Misschien had Nolte bij het schrijven van deze merkwaardige passage (blz. 124 van zijn boek) een discussie over Heidegger in gedachten die veel eerder plaatsvond dan de Historikerstreit, namelijk in 1953, toen de jonge Habermas zich in de *Frankfurter Allgemeine* van 24 september afvroeg of Heidegger het nationaal-socialisme wilde verontschuldigen. Heidegger publiceerde in 1953 een college uit 1935 onder de titel *Einführung in die Metaphysik* en had hierin een passage laten staan over de 'innerlijke waarheid en grootsheid' van de nazi-beweging. Heidegger lichtte in 1953 tussen haakjes toe dat hij hiermee doelde op de confrontatie tussen de moderne mens en de 'planetair bepaalde techniek'. Heidegger had bovendien de moderne techniek al eerder in verband gebracht met de holocaust. In een lezing uit 1949 met de titel *Das Ge-Stell* betoogde hij dat het fabriceren van lijken in gaskamers in wezen hetzelfde is als gemechaniseerde landbouw, namelijk een uiting van de techniek. Zou Noltens merkwaardige vraag voortgekomen kunnen zijn uit de volgende, op Heidegger geïnspireerde gedachtegang: indien de holocaust volgens Heidegger een uiting is van de moderne techniek, en de grootsheid van het nationaal-socialisme bestond in een confrontatie van de moderne mens met deze techniek, begreep Heidegger de holocaust dan misschien als een uiting van de grootsheid van het nazisme? Het valt niet uit te sluiten dat Heidegger deze macabere gedachte koesterde in 1953, maar het is zeker een anachronisme haar terug te projecteren naar 1933-1934. Overigens is er over de datering

van de passage tussen haakjes in *Einführung in die Metaphysik* veel op te merken (zie mijn artikel in *Kennis en Methode* van 1998).

Heideggers eigenlijke geschiedenis

Of dit werkelijk Noltés bedoeling was, blijft in het duister. Evenals Heidegger is hij er namelijk een meester in suggestieve en obscure vragen op te werpen die hij vervolgens niet beantwoordt. Er zijn echter meer parallellen tussen Nolte en Heidegger. Om dit te zien moeten we kort ingaan op het begrip van 'eigentliche Geschichte' zoals Heidegger dat vanaf 1935 ontwikkelde.

Heidegger is in zijn latere werk (1935-1976) van mening dat een denker zoals hijzelf achter de feitelijke geschiedenis een 'eigenlijke' geschiedenis kan ontwaren die zich aan het empirische onderzoek van de historische wetenschap onttrekt maar niettemin de feitelijke geschiedenis in het verborgene bepaalt. Deze eigenlijke geschiedenis zou zijn begonnen met een eerste openbaring bij de presocratici van wat Heidegger het 'Zijn' noemt, waarbij het Zijn de zijnden voor de mens vrijgaf en zichzelf verborg. Vervolgens verloopt de eigenlijke geschiedenis als een voortschrijdend vervalsproces, waarbij het Zijn meer en meer verborgen wordt.

Heidegger onderscheidt tijdperken binnen deze vervalsgeschiedenis, die telkens worden uitgedrukt in een metafysische grondpositie. De laatste grondpositie is Nietzsches metafysica van de *Wille zur Macht*, waartoe onze moderne tijd zou behoren. In het tijdperk van de *Wille zur Macht*, dat Heidegger ook als het 'Wezen van de techniek' aanduidt, zou alles zich voordoen als grondstof voor exploitatie en uitbuiting. Het woord 'techniek' staat hier dus niet voor de empirisch gegeven technische apparaten die de mens uitvindt, maar voor een metafysische diepte-structuur die bepaalt hoe de dingen in ons tijdperk zich voordoen. Heidegger begrijpt het tijdperk van de techniek als het diepste verval, dat de hoop op een redding doet ontstaan. Deze redding zou gelegen moe-

ten zijn in een 'nieuw begin' of een wederkomst van het Zijn.

In mijn boek over Heidegger heb ik diens latere geschiedsfilosofie gereconstrueerd en gekritiseerd. De idee van een eigenlijke geschiedenis achter de geschiedenis komt voor uit het christendom. Nadat Paulus' gedachte dat de wederkomst van Christus nog tijdens zijn leven plaats zou vinden door de feiten was weerlegd, ontstond gaandeweg de theorie dat het heil langzaam in het verloop van de geschiedenis voorbereid zou worden. De denkers van het Duitse idealisme eigenden zich deze christelijke idee van een progressieve heilsgeschiedenis toe en vervingen de christelijke God door het uit de Griekse filosofie stammende Zijnsbegrip. Heideggers Zijns-geschiedenis staat in deze traditie maar ze is er ook een omkering van. Terwijl de religieuze structuur van een oorspronkelijke openbaring en een wederkomst wordt behouden, ziet Heidegger de eigenlijke geschiedenis niet als een vooruitgang naar het heil maar eerder als een steeds verder wegzinken in het onheil van de 'Seinsvergeessenheit'. Dit onheil bereikt zijn dieptepunt in het tijdperk van de techniek. Het is hier niet de plaats nader in te gaan op deze anti-moderne mythe en de uiteindelijke betekenis ervan. Ik wil louter de vraag stellen of sommige eigenaardigheden van Noltés werk verklaard kunnen worden door de hypothese dat Heideggers mythe Nolte heeft beïnvloed.

Parallellen In de eerste plaats hebben we gezien dat Nolte meent eenvoudige historische waarheden te hebben ontdekt die niet passen in de beperkte vraagstellingen van de geschiedkundige vakwetenschap. Dit doet denken aan de vele passages waar Heidegger zegt dat de Zijns-geschiedenis aan het oog van de empirische wetenschap onttrokken is. Nolte zegt in zijn biografie van Heidegger weliswaar dat hij met zijn 'gewone-mensenverstand' vaak twijfelt aan hetgeen Heidegger zegt, maar de aanspraak van de latere Heidegger een soort ziener te zijn die achter de gewone geschiedenis de eigenlijke Zijns-geschiedenis

weet te ontwaren, verwerpt hij niet. Hij suggereert juist dat Heideggers werk wel eens de 'hoogste vorm van menselijk spreken' (blz. 7) zou kunnen zijn. Is het denkbaar dat Nolte zich als historicus heeft gebogen voor de wijsgerige autoriteit van Heidegger en diens 'seinsgeschichtliche' oprispingen hier en daar in zijn historische werk heeft ingevlochten? Voor deze hypothese pleit het feit dat Nolte ondanks de kritiek van veel degelijke vakgenoten vasthoudt aan zijn stelling dat de holocaust uiteindelijk begrepen moet worden als indirect gevolg van de industriële revolutie. Nu is deze industriële revolutie beslist niet hetzelfde als Heideggers 'Wesen der Technik', maar zou Nolte deze metafysische categorie niet vertaald kunnen hebben in de historische categorie van de industriële revolutie teneinde Heideggers metafysische gedachte voor historici salonfähig te maken? Dit zou verklaren dat Nolte aan de industriële revolutie een nogal geheimzinnige en omvattende causale werking toekent, in plaats van te stellen dat het alleen de fabrieksmatigheid van de holocaust was die zonder de industriële revolutie ondenkbaar is. Met andere woorden, terwijl Nolte de industriële revolutie als hoofdoorzaak van de holocaust lijkt te beschouwen, is ze in feite slechts een van de zeer vele causale factoren die bij de verklaring van de massamoord betrokken moeten worden. In de tweede plaats gebruiken Heidegger en Nolte dezelfde retorische strategie van 'excuseren door nivelleren'. Heidegger suggereert vaak dat er tussen verschijnselen die passen binnen één en dezelfde metafysische grondstructuur, geen interessante verschillen kunnen bestaan. Zo zei hij bijvoorbeeld in *Einführung in die Metaphysik* van 1935 dat het Rusland van Stalin en het Amerika van Franklin Roosevelt 'metafysisch hetzelfde' zijn, namelijk gekenmerkt door 'het mateloze en-zo-voort van altijd hetzelfde en het onverschillige', dat 'agressief alles van rang en al het geestelijke in de wereld verwoest'. In een tekst uit 1945 over zijn rectoraat van 1933-1934 stelt Heidegger dat communisme, fascisme en democratie metafysisch hetzelfde

zijn omdat ze passen binnen de werkelijkheid van de wil tot macht. Heideggers nivellering is hier extra bedenkelijk, omdat er van een morele superioriteit van de democratie geen sprake kan zijn indien ze evenals het fascisme een vorm van wil tot macht is, zoals Hitlers propaganda altijd had beweerd.

Nolte paste een dergelijke nivelleringsstrategie toe bij het verkondigen van zijn these van de 'pluraliteit van de Hitlertijd'. Is het denkbaar dat hij de strategie van Heidegger heeft afgekeken? In elk geval is het de moeite waard verder te onderzoeken in welke mate Heidegger de houding van Nolte in de Historikerstreit geïnspireerd kan hebben. We vinden bij Nolte namelijk nog een andere strategie die ook Heidegger bekwaam in praktijk brengt: het diskwalificeren van intellectuele tegenstanders zonder op hun argumenten in te gaan. Uit Heideggers oeuvre spreekt een grote minachting voor intellectuele discussie. Zo zegt hij bijvoorbeeld dat wie zich inspant om een filosoof te weerleggen 'nooit op het pad van een denker zal komen', en dat de neiging om te kritiseren behoort tot het soort 'kleingeestigheid dat het publiek voor zijn amusement nodig heeft'. Voorts wordt het 'gewone-mensen-verstand' door Heidegger bij voorbaat als gesprekspartner geëlimineerd. Een dergelijke uitschakeling past Nolte in zijn Heidegger-biografie (blz. 151-152) toe op de diegenen die Heidegger vanwege zijn nazi-engagement hebben gekritiseerd, zoals Georg Lukács, Ernst Bloch, Hugo Ott en Victor Farias.

De probleemstelling waarmee Nolte deze passage begint, bevat al een drogreden. Hij vraagt zich namelijk af wie het récht heeft Heidegger vanwege zijn nazi-verleden te kritiseren, alsof de geldigheid van kritische argumenten ervan afhankelijk is wie ze naar voren brengt. Eerst worden twee gemakkelijke slachtoffers van eliminatie als criticus ten grave gedragen. Hoe kon Lukács aanmerkingen op Heidegger hebben terwijl hij zelf in zijn autobiografie zonder blikken of blozen toegeeft als politiek commissaris zeven deserteurs te hebben laten doodschieten? En hoe kon

Helmut Kohl had het beter door dan de intellectuelen Heidegger en Nolte. Bij zijn bezoek aan Polen en aan Auschwitz op 13 november 1989 (hij had het bezoek twee dagen onderbroken vanwege de gebeurtenissen in Berlijn) schreef hij, in aanwezigheid van onder andere de voorzitter van de Zentralrat der Juden in Deutschland Heinz Galinski en de opperrabbin van Warschau Menachem Joskowicz, in het gedenkboek: 'Hier geloben wir erneut, alles zu tun, damit das Leben, die Würde, das Recht und die Freiheit jedes Menschen, gleich zu welchem Gott er sich bekennt, welchem Volk er angehört und welcher Abstammung er ist, auf dieser Erde unverletzt bleibe.'

Bloch Heidegger verwijten maken terwijl hij tijdens de politieke processen in Moskou verdachten 'medelijden met de koe-lakken' had voorgeworpen?

Vervolgens probeert Nolte de twee overgebleven critici, die voor zover bekend geen wandaden hebben gepleegd, buiten spel te zetten met een opmerkelijk argumentum ad hominem. Degenen die een bestaand liberaal standpunt innemen, hebben geen recht Heidegger te kritiseren omdat het 'grotere recht' altijd toekomt aan diegenen die, zoals Heidegger, geprobeerd hebben een nieuwe conceptie te ontwikkelen. Een dergelijk 'groter recht' slaat evenwel om in onrecht zodra men zijn conceptie 'op exclusieve, dat wil zeggen totalitaire wijze' wil doorzetten. Dit onrecht zou Hugo Ott hebben begaan toen hij Heidegger als afvallige katholiek karakteriseerde, en dit onrecht beging Farias door Heidegger te kritiseren vanuit het standpunt van de 'Vulgäraufklärung' die van een homogene en uniforme mensheid droomt'. In welke zin Ott en Farias hun privé-wereldbeschouwing, die in hun

boeken beslist geen dominante rol speelt, 'op totalitaire wijze' hebben 'doorgezet', laat Nolte wijselijk in het midden.

Zo weet Nolte alle critici van Heideggers nazi-verleden met een *ad hominem* de mond te snoeren. Zelfs de ideologische 'pluralist' is volgens hem niet gerechtigd tot kritiek. Omdat deze niet kan mislukken (*scheitern*) zoals de bolsjewiek of de nazi, 'blijft hij steken in het bereik van alledag en de loutere verstandigheid die daar bij hoort'. En op bladzijde 260 ontzegt Nolte iedereen die na de oorlog geboren is, het recht over Heideggers gedrag te oordelen.

Er bestaat dus tussen Nolte en Heidegger een grote mate van complicité: de nationaal-socialist had in elk geval de verdienste niet te blijven steken in de 'loutere verstandigheid' van de alledaagsheid (een pejoratieve categorie in Heideggers *Sein und Zeit*), die het moderne leven typeert. Een reden te meer om verder onderzoek te doen naar de invloed van de filosoof Martin Heidegger op de neo-conservatieve factie in de Historikerstreit. ☺